

Т. Р. Багарадава

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай
УДК 821.16-31'1990'

ІДЭЙНА-ТЭМАТЫЧНЫ КАНТЭКСТ ВАЕННАЙ АПОВЕСЦІ МІКОЛЫ АЎРАМЧЫКА “ПАЛОН” (1991)

Ключавыя словы: фактаграфізм, экзістэнцыялізм, дэталізацыя, натуралізм, калабарацыянізм.

Ваенная аповесць М. Аўрамчыка адлюстроўвае драматызм рэчаіснасці, жыццё ў няволі, экзістэнцыйнасць сітуацыі. Пісьменнік панаватарску раскрывае тэму калабарантаў, маральнага падзення чалавека, праблемы савецкага воіна пасля знаходжання ў нямецкім палоне. Аўтар з'яўляецца майстрам канкрэтнай дэталі.

T. R. Bogoradova

Polotsk State University named after Euphrosynya Polotskaya

THE IDEOLOGICAL AND THEMATIC CONTEXT OF M. AVRAMCHIK'S MILITARY NOVEL “CAPTIVITY” (1991)

Key words: factographism, existentialism, detailing, naturalism, collaboration.

M. Avramchik's military novel reflects the drama of reality, life in captivity, and the existentiality of the situation. The writer innovatively reveals the theme of collaborators, the moral decline of man, the problems of the soviet soldier after being in german captivity. The author is a master of a specific detail.

Беларускае літаратуразнаўства заўсёды цікавіла праблема ўзаемадачынення ў літаратурным творы рэальнага фактаграфізму і мастацкага вымыслу, пераважна ў творах аўтараў, што асвятлялі ваенную тэматыку, зыходзячы з асабістага вопыту і ўдзелу ў падзеях 1941–1945 гадоў.

Вызначальным стаў уплыў ваеннага кантэксту ў творчай спадчыне Міколы Аўрамчыка (1920 – 2017). Будучы пісьменнік ваяваў на Паўночна-Заходнім і Волхаўскім франтах і ў 1942 г. трапіў у палон, з якога быў вызвалены англічанамі ў 1945 г. Своеасаблівым сінтэзам мадэлі светабудовы М. Аўрамчыка сталі як станоўчыя, так і экзістэнцыйныя моманты ваеннай рэчаіснасці. Па вызначэнні Л. Гарэлік, “боль перажытага ваеннага ліхалецця пастаянна прысутнічае ў творах пісьменніка “падтэкстава”. Праз усё жыццё не знікла асцярожнасць і насцярожанасць у падыходах да выявы шматлікіх грамадскіх стасункаў” [2, с. 188].

У перыяд 1990-х гадоў аповесць М. Аўрамчыка характарызувалася шэрагам абноўленых тэматычных ракурсаў: асэнсаванне ваеннай рэчаіснасці праз ўспрыманне ворага, калабарацыянізм, роля асобы ў памежнай ваеннай сітуацыі, уплыў нямецкага палону на лёс савецкага чалавека.

Аповесць “Палон” (1991) па-наватарску рэалістычна адлюстроўвае ваенныя абставіны, у выніку якіх савецкія салдаты трапілі ў нямецкі палон: *“Прывялі небаракаў на голае поле і далучылі да іншых сагнанных сюды байцоў. Куды са зброяй у руках яны прабіваліся з акружэння, там, абяззброеныя, апынуліся ў палоне. Мабыць, таму, што тут не было каму ўзорваць і засяваць поле, яно пуставала пад папарам. Сюды сагналі людзей, нібы гурт жывёлы”* [1].

Тэма адлюстравання лагернага існавання для беларускай літаратуры не новая, таму твор М. Аўрамчыка арганічна працягвае прозу Л. Геніюш, Я. Бяганскай, С. Грахоўскага, а ў рускай літаратуры стасуецца з творчасцю А. Салжаніцына. Відавочным на светаадчуванне М. Аўрамчыка стаў уплыў апавесцей Антона Адамовіча (1909 – 1998) “Усяночная” і “Трывога”, напісаных пад асабістым уплывам знаходжання ў лагерах і надрукаваных у 1946 годзе пад псеўданімам С. Юстапчык у “Беларускай газеце”, а таксама палітычная падаплёка лагернага жыцця рэпрэсіраванага аўтара Мاسея Сяднёва (1913–2001). Абодва аўтары пераследаваліся савецкай уладай і вымушаныя былі эміграваць.

Нягледзячы на дастаткова шырокае адлюстраванне тэмы палону ў айчыннай літаратуры, аповесць М. Аўрамчыка мае складаны лёс, бо ў творча-выяўленчым плане яна адметная і вызначаецца нетыповасцю мастацкага раскрыцця. Аўтар адным з першых закранаў тэму няўдалага прарыву варожага акружэння, шматлікіх бязмэтных салдацкіх ахвяр, здраду савецкіх воінаў, гранічна натуральна паказаў філасофскую апазіцыю “жыццё” і “смерць”: *“Доўгі баец з адарванай палавінаю стрыжанай галавы ляжаў ніцма. Ён шырока раскінуў рукі і ногі, як быццам напаследак жадаючы абняць наболей роднай зямлі”* [1]. Экзістэнцыйнымі падаюцца моманты знаходжання салдат у лагеры, дзе іх рэгістравалі, вешаючы жэтоны і пазбаўляючы чалавечай ідэнтыфікацыі: *“Афіцэры штосьці запісвалі, напэўна, рэгістравалі гаротнікаў, бо адзін салдат вешаў на шыю небараку нейкі жэтон, а другі белай фарбаю выводзіў на плячах гімнасцёркі або шыняля вялізныя літары “krg”; “Некалі ён бачыў, як незнаёмыя людзі з трафарэткамі смярдзючай чорнай фарбаю нумаравалі тэлеграфныя слупы каля чыгункі. А немцы бяліламі кляймуюць людзей”*[1].

Аповесць “Палон” – твор аўтабіяграфічны, персанажы якога (беларускія студэнты Янка Лагун і Міхась Сіліч) маюць рэальных прататыпаў. Сапраўднымі з’яўляюцца і прозвішчы шэрагу персанажаў твора, многім з якіх, аднак, бракуе псіхалагічнай напоўненасці і цэльнасці паказу.

Мастацкія дэталі, уведзеныя пісьменнікам у тэкст аповесці, абмалёваюць крызіснае становішча савецкай арміі на франтах і адсутнасць у войску належнай зброі: *“Спачатку мы перагналі са скарасным бамбардзіроўчыкам і супакоіліся, задаволеныя поспехам. А тым часам яны за якія-небудзь тры гады здолелі абхітрыць нас са знішчальнікам”* [1]. Такая ж жорсткая і непрыфарбаваная дэталізацыя (расстрэл двух савецкіх салдат за адыход з калоны папіць вады, спалены хлеб з пахам гарэлага чалавечага мяса) папярэдняе паказу нямецкага палону і стварае кантэкстны фон аповеду, падкрэсліваючы трагізм і безнадзейнасць рэчаіснасці. З мэтай паказу непераможнасці нашых салдат і чалавечага духу пісьменнік уводзіць у аповесць паказ сну Міхася, у якім дамінуе паралель з бітвай Аляксандра Неўскага на Чудскім возеры.

Па словах Л. Гарэлік, *“вачам вязняў адкрываецца сапраўднае пекла А. Дантэ, усе кругі якога ахвяры павінны прайсці”* [2, с. 200]. Сюжэт твора нагадвае змену малюнкаў рэчаіснасці, якія па-мастацку дакладна перадаюць трансцэндэнтнае лагернае чалавечае быццё: *“З першых дзён няволі палонныя пераканаліся, што яны ўсе – смяротнікі ў лапах фашыстаў”* [1].

Вобразы ў творы палярызаваныя, яны абмалёваюцца як праз партрэтныя, так і праз псіхалагічныя характарыстыкі, прычым пераважае адлюстраванне ворагаў, здраднікаў ці прадстаўнікоў іншых нацый: *“У той час, як высокі, дзюбаносы, з дзёрзкім паглядам і стары, надзьмуты як сыч, пачалі падштурхоўваць людзей, якія выйшлі з шарэнгаў і збіліся ў гурт, абодва нізкія, камлюкаватыя, разгублена стаялі, не ведаючы, што ім рабіць, а смуглы, з хітраватым цыганскім выразам нават спярша сам памкнуўся стаць у агульны строй, але потым збянтэжана выйшаў”* [1].

Нетыповым і нязвыклым для савецкай ваеннай літаратуры стаў вобраз літасцівага немца Карла Кольба. Па вызначэнні Т. Грамадчанка, у аповесці створаны *«вобраз “міласэрнага немца”»* [3, с. 45]. Карл Кольб з’явіўся апанентам гітлераўскай тэорыі рас, своеасаблівым прадстаўніком плюралістычных поглядаў сярод нямецкіх карнікаў часоў Першай і Другой сусветных войнаў: *“У ягоных вачах яго радзіма стала ўвасабленнем вялікай турмы народаў, у якой беззаконна караюць нявінных і ахоўваюць непаслухмяных. Цяпер немцы ўяўляліся яму карнікамі і вартавымі, якім зрабілі і яго самога”* [1]. Крыж – узнагарода перыяду Першай сусветнай вайны – з’яўляецца адметным сімвалам хрысціянскіх памкненняў і духоўнай сталасці мужа арыяца, які не баіцца ісці насуперак сістэме, з’яўляючыся абаронцам ваеннапалонных у фашысцкіх лагеры.

Пісьменнік праводзіць гуманістычную думку пра тое, што ў экстрэмальных абставінах жыцця людзі паводзяць сябе па-рознаму, у залежнасці ад выхавання і ўнутранай напоўненасці: *“А наогул людзі бываюць розныя, усіх адною меркаю нельга мераць”* [1]. Па-мастацку абыгрываецца ў творы ніцшаўская ідэя звышчалавека, узятая за аснову

фашыстамі і пераўвасобленая ў гады Другой сусветнай вайны: “<...> *Хто даў яму права біць людзей? Сталы, а лупцуе дарослых. Лічыць сябе звышчалавекам. Для яго палонныя – не людзі, а быдла*” [1].

Твор прапагандуе гуманістычны погляд на братэрскія адносіны паміж людзьмі ва ўмовах жорсткай рэчаіснасці: “*Быццам ад каменя, што кінулі ў ваду, на паверхні разыходзяцца кругі, гэтак і ад Міхасёва сэрца мерна адкочваліся шчымлівыя хвалі, узнятыя людскім спачуваннем і спагадаю. Яны ўлагоджвалі скаланутую стрэсам душу*” [1].

У аповесці ўвасоблена тэма ўсеагульнай дапамогі людзей у экзістэнцыйных умовах ваеннай рэчаіснасці: вясковыя жанчыны нясуць харчы лагерным вязням, праяўляючы спагаду і міласэрнасць. Гуманізмам прасякнуты словы аднаго з лагерных паплечнікаў Міхася па няшчасці пра захаванне чалавечай годнасці і гонару як у складаных умовах жыцця, так і пры сыходзе з гэтага свету: “– *Людзіна павінна заставацца людзінаю, а не апускацца да жывёлы, – навучальна рассудзіў Багдан Платонавіч*” [1]. Той жа Багдан Платонавіч застанецца верным маральным прынцыпам, выканае амаль біблейскую місію – скінецца з даху Наўгародскай Сафіі, адмовячыся зрываць з яе купала пазалочаную бляху. Рэлігійная тэматыка твора датычыць і неадназначнага паказу стасункаў здраднікаў з праваслаўя і мусульман – адсутнічае прыфарбаванне іх варожага ўзаемадачыннення: “*Хаця гэтыя славяне самі на службе ў гітлераўцаў, але нябось у душы злараднічаюць, што могуць уволю памуштраваць тых, хто нагадвае ім туркаў, якія некалі прыгняталі іх далёкіх продкаў <...>*” [1].

Шляхам увядзення ў канву твора гістарычных асаблівасцей, бытапісання (нямецкага, іспанскага, балгарскага, украінскага, казахскага, узбекскага, кіргізскага, рускага, яўрэйскага і інш.), а таксама чалавечай гаворкі пісьменнік перадае псіхалогію людзей, паказвае прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей. Аўтар акцэнтуюе ўвагу на ўкраінскай гаворцы, уводзячы ў твор вядомую ўкраінскую песню. Адметным у дадзеным кантэксце выступае і вобраз невысокага хлопца-вязня з гучным голасам, якому бракуе патрыятызму. Ён становіцца нямецкім перакладчыкам, а каманды дадзенага персанажа перадаюцца праз рускую гаворку. Дзеянні нямецкага паслугача сустракаюць справядлівае асуджэнне ў акружэнні беларусаў: “– *Замухрышка! Бог абдзяліў чалавека ростам, дык затое даў яму грамавы голас, – паціху пакпіў Міхась. – Гэты кардупель яшчэ ў чэраве маці стаў паслухмяным халуём, – зазначыў Багдан Платонавіч, які стаяў побач*” [1]. У гаворцы персанажаў з мэтай найбольш сістэмнага раскрыцця вобразаў аўтар таксама ўжывае і моўныя каламбурсы: “– *Недарэкаў у народзе завуць недапечанымі. А Задзіра ў Сольцах атрымаўся перасолены, калі ад яго людзям солана да гаркоты, – паціху скаламбурыву Леанід. – Ён яшчэ шмат каму можа насаліць*” [1].

У аповесці М. Аўрамчыка “Палон” рэканструяваны паказ полацкіх мясцін і памежных рэгіёнаў: нездарма Мікола Сіліч параўноўвае бачаныя

ім навакольных краявідз з роднай Полаччынай: *“Хлопцаў самотны позірк безуважна блукаў па наваколлі. Справа, метраў за дзвесце ад гравійкі, цягнуліся дробныя хмызнякі, а злева – прасторныя палі, за якімі ўдалечыні ледзьве сінелі ўзлескі. Краявідз нечым нагадвалі яму мясціны роднай Полаччыны. І ад гэтага на душы рабілася яшчэ болей маркотна”* [1]. Патрыятызмам і любоўю да роднага краю насычана параўнанне Міхасём Сафійскага сабора ў Ноўгарадзе з беларускай Сафіяй у Полацку: *“Сапраўдны Ноўгарад. І трэба ж гэтак схібіць: крамлёўскую сцяну палічыць за астрожную, а купалы Сафійскага сабора прыняць за шаломы віцязяў! Сафійкаю ласкава называлі ў нашым райцэнтры Сафійскі сабор”* [1]. У аповесці прыгадваюцца адметнасці Полацка: помнік тысячагоддзя Расіі, двухпавярховы будынак былой Кульнеўскай настаўніцкай семінарыі, вал Івана Грознага, Чырвоны мост праз раку Палату.

Паэтычны вопыт М. Аўрамчыка істотна паўплываў на стылістыку твора, якая вызначаецца моцным лірычным пачаткам, што знайшло ўвасабленне ў кантрасце (і параўнанні) малюнкаў прыроды і ваенных рэалій: *“Пасля абедзеннага перапынку, ужо на схіле дня, на небакраі над гравійкаю бяшумна запалыхалі далёкія зарніцы. Спярга яны нясмела ўспыхвалі і палахліва згасалі, як водблескі прыхаванага цяпельца, якое намагаецца патаемна раздзьмуць нябачны падарожнік. Потым незадаволеная зараўлі і заварочаліся, нібы раскатурханыя ў бярозе медзвядзі, матляючы галовамі і пагрозліва набліскаючы разгневанымі вачамі. І нарэшце глуха заракаталі, як раскаты далёкай бітвы, час ад часу выбухамі асвятляючы пахмурны небакрай. Пошчак навальніцы многім нагадваў баявую кананаду, водгулле якой яшчэ канчаткова не сціхла ўвушы і не пагасла ў памяці”* [1]. Наогул, пісьменнік выкарыстоўвае параўнанне малюнкаў рэчаіснасці з сялянскімі рэаліямі, што падкрэслівае народную аснову і народнасць характараў твора: *“Белыя хвалістыя хмурынкі на блакітным небасхіле якраз як недаедзеная сыракваша ў той вялізнай місцы. <...> Адны драбнюткія воблачныя хвалі набліскаюць глазурай, у той час як другія, напэўна, падсвечаныя аднекуль нябачным сонцам, ружавата-жаўтлявыя, нібыта скалкі нязнятай смятаны”* [1].

Такім чынам, у мастацкай спадчыне Міколы Аўрамчыка ўвасабленне ваеннай тэмы праходзіць эвалюцыю ў межах аўтарскай творчасці і ў кантэксце 1990-х гадоў. Наватарства пісьменніка праяўляецца ў нетыповай абмалёўцы вобраза ворага, гранічна рэалістычным паказе ваеннага палону, натуралістычна-жорсткай перадачы ваеннай рэчаіснасці, адлюстраванні маральных вытокаў калабарацыянізму. Ваенныя эпізоды драматычна рэканструіруюцца пісьменнікам, а аўтарская аповесць можа быць упісана ў шэраг твораў падобнага кшталту сусветнага літаратурнага поля.

Літаратура

1. Аўрамчык, М. Палон [Электронны рэсурс] / М. Аўрамчык // Электронная бібліятэка LibCat.ru. – Рэжым доступу: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/83864-m-kola-a-ramchykralon.html>. – Дата доступу: 22.07.2024.
2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Аддзельнае гуманітарн. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1999–2015. – Т. 4, кн. 1 : 1966–1985. – 2004. – 928 с.
3. Грамадчанка, Т. Перад праўдай высокай і вечнай: беларуская проза сёння / Т. Грамадчанка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 144 с.